

DR. HENRIK TUMA

BRATKO KREFT

Rodil se je v petek 9. julija 1858. leta, v mesecu, ko so bile Bleiweisove tedenske „Novice, gospodarske, obertniške in narodne“, prvi slovenski politični in kulturni list in še ta le tednik ter je bila Ljubljana majhna kakor vas. Toda podtalno so se vzporedno z začetniško meščansko politiko pričeli novi razvoji središčnega mesta malega naroda, kajti Novice¹ istega meseca vedo poročati, da je bil „kontrakt za gazno osvečavo ljubljanskega mesta“ že podpisan in v poročilu o velikih in znamenitih izumih prve polovice 19. stoletja pripominja, „da bo gazna svečava... tudi Ljubljano razsvetlovala o sv. Mihelu prihodnjega leta“. Istega meseca je v istih Novicah vzkliknil Fran Levstik drzne in za njegovo osebno življenje usodne besede: „Bog živi kritiko!“ Presek skozi vsesplošno kulturno mentaliteto okolja in ljudi, med katerimi je živel iz Češkega priseljeni čevljarski obrtnik Tuma, ki je bil prvič poročen z „izkušeno, mlado vdovo Krakovčanko“, kakor piše dr. Tuma v svoji avtobiografiji,² in se je po njeni smrti poročil z Dolenjko iz občine Police nad Višnjo goro, s katero je imel osem otrok, nam dajejo danes Novice, ki so tedaj pisale uvodne članke o goji in negi občinskih pašnikov,³ o gospodarskih skušnjah, s posebnim ozirom na problem „Vrabci pri kozolcih in kako jih najboljše odganjati“⁴, in so nadalje poleg že znamenite gazne svečave na svojih straneh poročale še takele znamenitosti in važnosti:

— Presvitli cesar in presvitla cesarica sta silno lepo cerkveno obleko darovala v Marijinem Celju v spomin sedemstoletnice utemeljenja te božje poti v letu 1857.⁵

— „Ost. D. P.“ piše, da v Črni gori vse veselja poskakuje. Ruski konzul je šel namreč 27. junija iz Dubrovnika v Cetinje in je prinesel Danilu 27 tavžent cekinov, katerih Rusija že tri leta ni več pošiljala.⁶

— I z R u s i j e: V Estlandu so se kmetje spuntali. Gnalo jih je v to pošeljenje po prostosti in niso mogli čakati, da bi jim bila iz Petrograda poslana. Punt je silno razširjen in bati se je da bi se tudi v Liflandu in Kurlandu ne unél, ako ga vojaščina ne zaduši.⁷

¹ Novice 14. julija 1858, str. 224.

² Glej „Svoboda“ 1935, str. 142. Ciril Štukelj: Dr. Henrik Tuma. Iz tega članka so vzeti razni življenjski podatki o dr. Tumi. Njegova avtobiografija je še v rokopisu in jo citiram po omenjenem članku.

³ Novice 28. julija 1858, str. 233.

⁴ Ibid.

⁵ Novice 14. julija 1858 v rubriki: „Novičar iz raznih krajev“, str. 224.

^{6, 7} Ibid.

— I z A m e r i k e: Serditost Amerikancev do Evropejcev je odjenjala.⁸ Itd. itd. itd.

Dopisnik Jančar iz Prlekije, ki se podpisuje v cirilici, z največjim rodoljubnim zadovoljstvom sporoča vsem Slovencem, da se učenci na šoli pri Mali Nedelji uče tudi cirilice,⁹ že prihodnji mesec¹⁰ pa beremo, v članku o književnosti, kako se je morala vsaka progresivna stvar boriti s težkočami, ko pravi člankar: „... Pri tej priliki moram zaver-niti mnenje nekterih, ki terdijo, da se mora izkoreniniti vse in pokon-čati do dobrega, kar ni zgolj v pobožnem duhu zapetega.“ Nadalje izvemo kot dokaz splošnega napredka,¹¹ kaj vse se je izumilo v prvi polovici 19. stoletja, in sicer:

Pred 1800 ni bilo ladij, ktere sopár goni, železne ceste, elektro-magnetizma, telegrafa, gazne svečave, leta 1839. je Daguerre izumil „znajdbo, po kateri sama solnčna svitloba umetnost malarja opravlja, znašli so strelno pavoľjo, ktera ima strašno moč smodnika v sebi, ... kloroform, tisto tekočino, ktera človeka in živali kakor mertve naredi, iz ktere mertvice se pa spet oživijo ...“

In ob ugotovitvi velikega napredka vzklikne navdušeni „Novičar“:

„Dokler je svet ustvarjen, se ni nikoli toľiko imenitnih reči znajdlo kakor v prvi polovici tega stoletja, v katerem mi sedaj živimo.“

Posebnost tega članka pa se skriva v naslednjem odstavku, ko ano-nimni pisec ugotavlja, kako ni napredek vsakomur všeč, podobno kakor smo zgoraj slišali o slovenski književnosti, v kateri se mora „izkoreni-niti vse in pokončati do dobrega, kar ni zgolj v pobožnem duhu zapetega ...“:

„Se vé da so te znajdbe marsikomu tern v pēti in da psujejo dobroto teh znajdb kot nevaren ‚materializem‘, pa tudi tiste, ki slavo pojó tem znajdbam, kot nevarne ‚materialiste‘, — al nam, kterih ne motijo take jalove obreko-vanja, ker jih skoz in skoz previdimo in ker dobro vemo, *kako ves drug* ‚materializem‘ njim v sercu in v djanji kraljuje, vselej prizadeva veliko veselje, ako premišľujemo, kako človeštvo čedalje bolj svoj nebeški dar — um ime-novan — v blagor sveta bistruje in zdaj to zdaj uno znajduje, ker med tem, ko pospešuje posvetno srečo človeštva, nikakor ne overa in ne moti dušnega blagra.“

Tako so se celó uboge Novice morale postaviti v bran pred reakcijo in tako je že takrat tudi med njene vrste zašla še danes strašna beseda — materializem.

⁸ Ibid.

⁹ Novice 21. julija 1858, str. 231.

¹⁰ V tej zvezi moramo smatrati podlistek „Robovi in njih osvobojenje“, ki je izšel v

¹¹ Novice 21. julija 1858, str. 227, Slava prve polovice sedanjega stoletja.

Iz vsega tega si je lahko ustvariti sliko o razmerah, ki so kot roje-nice stale ob zibelki čevljarjevega otroka, in če zdaj preletimo vso so-razmerno dolgo dobo 77 let, ki jih je ta otrok iz obrtniško-rokodelske družine preživel in se ustavimo v mesecu aprilu 1935. leta, ko je umrl (10. aprila), moramo nasproti Novicam iz meseca njegovega rojstva ugotoviti,

da nam mnogi še danes tako klavrno pišejo kulturo, kakor so nam jo takrat,

da stoji človeštvo pred novimi pokolji, vojnami in lakotami,

da je novičarsko znamenita „strelna pavalja“ dobila tisoče novih morilnih orodij in orožij,

da so se v mesecu Tumove smrti sestali evropski diplomati v Stresi in da niso nič uredili, da danes že komaj vemo, da so sploh bili tam,

da so med nami spet take sile na pohodu, ki trdijo, da se mora „iz-koreniniti vse in pokončati do dobrega, kar ni zgolj v pobožnem duhu zapeto“, le da je še vse to huje kot v času Novic, ker so raztegnili to tezo, ki je kakor inkvizitorski odlok, na vse napredno, progresivno pisanje, ki ga prav tako kakor pred 77 leti označujejo z besedo „materia-lizem“, ki je po njih mnenju „živo nasprotje slovenske ljudske dušev-nosti (slovenska narodna pesem, navade, vernost itd.) in sovražnik slo-venstva, razkrajalna sila, zajedalec v naši narodni kulturi“ in zato je „dolžnost slehernega *zdravega* slovenskega človeka, da se po svojih močeh pridruži kulturni in socialni borbi slovenskega naroda proti materializmu v vseh njegovih oblikah“,

da je „serditost Amerikancev do Evropejcev“ odjenjala, ker imajo Amerikanci sami s seboj dovolj opravka (večmilijonska brezposel-nost . . .) itd.,

da se vozijo Evropci (nekateri) danes bolj udobno v aeroplanih, kakor so se 1858. leta in danes po železnici, ki jo je takrat začelo graditi 7000 delavcev, kakor poročajo Novice,¹² od Marburga do Celovca,

da je slovenska univerza morala odkloniti znanstveni dar profesorja Jožeta Schmoranzerja iz Innsbrucka, ker nima denarja, da bi ga spra-vila v Ljubljano,

da se uče cirilice v vseh šolah in ne samo v ljudski šoli pri Mali Nedelji kakor leta 1858.,

da je v Ljubljani kljub „gazni in električni osvečavi“ še vedno v marsikateri glavi obupna, egiptovska tema in

da je kljub vsesplošnemu napredku v dneh, ko je umiral dr. Tuma, tudi umiral, zasut v osem metrov globokem vodnjaku, ki ga je skopal

¹² Novice 21. julija 1858, str. 231.

s tovarišem, slovenski delavec, da ga niso rešili, da je umrl, da ga iz te „mertvice“ nihče več ne oživi... ter

da ob tem in še marsikaterem primeru lahko sklepamo, da nismo Slovenci od Tumovega rojstva do njegove smrti napredovali niti toliko, da bi rešili mlado življenje človeka, ki se je ponesrečil pri napornem težaškem delu, ki ga je opravljal ob vodi, čebuli in črnem kruhu.

Vse to se je zgodilo brez gazne in električne svečave, ob solnčni svitlobi, za katero so že ob Tumovem rojstvu Novice ugotovile, da ima umetnost malarja...

In zdaj stojimo ob ti malariji našega bivanja in mišljenja in ne moremo najti besede za svojo lastno sramoto. Rusi so rešili Nobila in Čeljuškince, ki so se izgubili več sto kilometrov daleč od človeških bivališč in so bili izpostavljeni skrajno nevarnim prirodnim elementom — mi nismo znali priti do delavca, čeprav je bil le borih osem metrov od zemeljske površine... To je žalostno, mračno, obupno dejstvo, ki smo ga morali zabeležiti kot lirično-elegični uvod našega premišljevanja o bivanju in nehanju dr. Tume in dobe, v kateri je živel, kajti obupni kriki ponesrečenega delavca so se kot elegija prav ob dr. Tumovi smrti izgubljali v gluho vsemirje in so kot daljni, po malokomu slišni marche funebre spremljali njegovo smrt, njegovo zaključeno življenjsko delo, njegov pogreb...

1876. leta je postal Henrik Tuma učitelj. To je bil čas, ko so se Slovenci še vedno borili za pravice svojega jezika, ker v tem primeru njihov program iz leta 1848. še vedno ni bil uresničen. Mladi učitelj Tuma je kot intelektualac bil pripadnik narodnega pokreta, ki je bil takrat že razdeljen med „mlade“ in „stare“ na eni strani, na drugi pa se je že začela počasi pripravljati cepitev med napredne in konservativne, kar je odločno izvedel šele mnogo kasneje Mahnič. Ker je zaradi denunciacije izgubil učiteljsko službo, se je odločil, da nadaljuje svoje študije na univerzi. Kako bi si pridobil potrebna materialna sredstva? Šel je najprej za domačega učitelja k švicarski družini Progler v Trst, odtod se je končno odpravil na Dunaj in se vpisal na juridični fakulteti. Že v Trstu je započel žalostno kariero domačega učitelja pri premožnih tuje-rodcih, tu na Dunaju jo je nadaljeval. Najprej je bil domači učitelj pri uredniku gospodarskega dela lista „Neue Freie Presse“, Regenu. V njegovi hiši je imel priliko spoznavati židovski in framazonski element. Kasneje se je znašel kot domači učitelj pri grofu Welserheimu, s čigar družino je prebil počitnice na Madžarskem v bližini Blatnega jezera, odtod je šel k baronu Lagu v Galicijo, kjer je lahko opazoval, kako poljski plemiči zatirajo svojo domačo in ukrajinsko rajo. Tako se je moral

marsikateri slovenski študent v pretekli dobi uslužiti kot domači učitelj pri avstrijski kapitalistični in fevdalni gospodi ter je v mnogem preživel isto klavno usodo kakor slovenska dekleta, ki so v borbi za vsakdanji kruh služile v mestu kot dekle. To kvasovstvo, ki ga je Jurčič povsem lažno in neresnično romantično popisal v „Desetem bratu“, je bilo v resnici vse kaj drugega kakor lepo in romantično. Tuma je kljuboval že v rani mladosti vsem zaprekam z naravnost kraševsko odpornostjo, kajti pri vsem domačem delu še študirati in delati izpite, poleg tega pa še iskati zase idejno orientacijo — vse to nikakor ni moglo biti lahko in romantično, kakor nam je skušal dopovedati gospod Jurčič, kateremu se ni godilo v resnici nikoli kdo ve kaj dobro, a svoji romantični žilici ni mogel odoleti in je rajši pri „Desetem bratu“ prav tako resničnost življenja romantično prepleskal in ga tako tudi potvoril, kakor ni pozneje pokazal pri zasnovi „Rokovnjačev“ nobenega zmisla za socialno-materialno ozadje naših kmečkih hajdukov, ampak jih je rajši popisal po vzoru indijaneric, kar je napol resno napol šaljivo popolnoma pravilno povedal eden izmed modernejših slovstvenih zgodovinarjev.

Povsem razumljivo je, da je val narodne borbe potegnil mladega jurista v svoje gibanje in se je sin napol proletarske malomeščanske obrtniške rodbine na Dunaju priključil narodni borbi, ki jo je sam zase že začel kot učitelj v Postojni, kjer se je kaj hitro seznanil s sadovi domačega denunciantstva. To je bila tista znamenita doba, ko se je vlekla skozi naše javno življenje katastrofalna rodoljubarska tendenca, edini in zelo klavni produkt našega 1848. leta, doba, ko so častili Koseskega bolj kakor Prešerna, ki so ga tudi kot pesnika istočasno z njegovimi posmrtnimi ostanki pokopali v Kranju. To je bila „živjo in hura“-politika, proti kateri je 1870. leta nastopil Fran Levstik, da spet prvi sam uresniči svojo zahtevo po kritiki, kakor je zapisal v Novicah v mesecu Tumovega rojstva. Pri njegovem čistem delu in namenu se mu je zgodilo, da so mu užaljeni bleiweisovski očaki vrgli pod noge, da je od vlade podkupljen. Levstik je postal tako v naši zgodovini prvi in največji, javno zaznamenovani narodni izdajalec, ker se je drznil govoriti resnico. Prvi in do sedaj najboljši slovenski satirični list „Pavliha“, ki ga je prav zaradi kritike in za izčiščenje naših razmer začel izdajati Levstik, je moral prenehati, ker Levstik „lagati ni hotel, a resnice ni smel govoriti“. Ta zmaga nad resnico, ki jo je izbojevalo slovensko mračnjaško rodoljubarstvo tiste dobe, spada med najsramotnejše zmage v slovenski zgodovini, zlasti zaradi tega, ker je bila naravnost reakcionarno-manifestacijski uvod za vse naslednje reakcionarno početje, ki kot kakšna d. d.

podtalno deluje še danes, in to v znamenju borbe zoper resnico, kakor se je to zgodilo pri Levstiku in za njim še pri marsikomu ...

Po štirih letih tujine se je vrnil v Ljubljano k staršem. Tako v Ljubljani kakor v njegovi družini se je bilo v teh letih, ko ni imel z domom niti pismenega stika, marsikaj izpremenilo. Za takratne slovenske rodoljube se je od nekod pojavilo presneto nevarno socialno vprašanje, ki jih je vedno bolj razburjalo, ker so se med rokodelskimi pomočniki začele širiti „prevratne“ ideje. Med ljubljanske pomočnike in delavce je med potjo celó zašel socialist in poznejši anarhist Johann Most, ki je bil strah avstrijske policije. V delavskem izobraževalnem društvu v Ljubljani so se širile radikalne ideje, v resnici precej nedolžne in nenevarne utopije prvih slovenskih delavsko-pokretaških zanešenjakov, ki so velikokrat na fantastičen način iskali in reševali izhod iz razrednega boja. — Toda za tisto dobo so bili ti prvi slovenski delavski pokretaši, ki o Marxovih idejah niso imeli pojma, zelo nevaren element, izrodek na narodno se prebujajočem telesu. Že januarja 1884. leta se je vršil v Gradcu silovito razbojnani proces proti tri in dvajsetim anarhistom, med katerimi sta bila celó dva Slovenca: Hubmajer iz Ljubljane in Miha Kovač iz Konjic.¹³ Bili so obdolženi atentata na „presvitlega cesarja“ in veleizdaje. Rdeči strah je šel takrat skozi avstrijske dežele in zato ni čudno, da se je 21. aprila stresla tudi vsa rodoljubna Ljubljana, ko je izvedela, da je policija prišla na sled nevarnemu gibanju tudi v Ljubljani in da je dva anarhista že aretirala. Aretiranca sta bila krojač France Železnikar, ki se je baje udeležil bojov pariške komune, in čevljar Ferdo Tuma, polbrat dr. Tume. Vse to je dr. Tuma izvedel šele po povratku iz tujine, kjer se je kot visokošolec kretal med narodno navdahnjenim slovanskim dijaštvom, ki za socialno vprašanje ni imelo še nobenega smisla, ker je bilo preveč prevzeto od narodnega prebujenja, ki ga pa buršovsko-slovanski študentje po večini niso kdo ve kako globoko pojmovali.

Tako se je dr. Tuma kot mlad, narodno napreden visokošolec prvič srečal z delavskim gibanjem.

Ljubljanska policija, ki je delavske pokretaše nadzorovala tudi s pomočjo prostitutk, je z aretacijami omenjenih dveh „zločincev“ povzročila divjo senzacijo med ljubljanskimi purgarji. Iznajdljive ljubljanske branjevke so najprej izpremenile ime anarhistov v „antikriste“, kar je pri tako pobožnem narodu, kakor smo mi, zelo razumljivo, ker smo ob socialnem vprašanju najprej vedno v strahu, da ne bi zaradi njega

¹³ Glej A. Kristan: O delavskem in socijalističnem gibanju na Slovenskem, str. 58.

tudi vera opešala, pozneje pa so dobili ime „krvavci“, ker bojda pijejo kri. Sledile so še nove aretacije. Avstrijsko sodno oblastvo se je zbal za premilo sodbo, če bi sodili krvavce v Ljubljani, ker so bili vendarle Slovenci in bi slovenski porotniki mogoče preveč milo gledali na njihov zločin. Zato se je odločilo, da jih postavi pred celovško sodišče, kjer je tvorilo poroto 16 graščakov in veleposestnikov.¹⁴ Toda v tem primeru se je zelo prevaralo, kajti rodoljubni Slovenci niso čutili do „zločinskih“ pripadnikov anarhizma in socializma prav nobenih simpatij, kar so tudi javno takoj dokazali, ko je Slovenski Narod (izhaja še danes) objavil zelo junaško notico, da krvavcev ne bosta zagovarjala niti dr. Tavčar niti dr. Zarnik. To bi se namreč ne spodobilo za slovenskega rodoljuba. Zagovarjati brezdomovinske socialiste, ki so zaradi socialnega vprašanja, zaradi organiziranja borbe za vsakdanji kruh pozabili na narodnost, ker so spoznali, da tako domači kakor tuji gospodar tenko režeta delavcu kruh . . . Vsa ta prva delavska epizoda se je pokazala pred sodiščem nekoliko klavrno, ker je iz zagovorov in zasliševanj razvidno, da nobeden od obtožencev prav za prav ni imel pravega pojma ne o anarhizmu ne o socializmu, še manj pa o marksizmu,¹⁵ da so bili vsi skupaj še zelo romantično navdahnjeni, in če bi celovška nemška sodnija imela kaj pameti, bi jih ne obsodila tako strogo, kakor jih je. Železnikar je dobil osem let, pozneje so mu zvišali kazen na deset let, Ferdinand Tuma je presedel le deset mesecev preiskovalnega zapor . . . Ko se je raznesla vest o celovski obsodbi slovenskih „socialistov“, se je kot ljudska govorica rodil v rodoljubnem mestu ogorčen glas, ki se je zgražal nad tako milo sodbo nad temi izvržki in zločinci. „V Ljubljani bi jih bili morali pustiti, mi bi jih že znali obsoditi.“ Tako se je avstrijska justica v škodo slovenskega in avstrijskega patriotizma zmotila, ko je mislila, da bo narodno čuvstvo do teh prevratnikov sentimentalno vplivalo na domače porotnike — toda že takrat se je izkazalo, da vsaj pri obračunavanju s socialno-političnimi nasprotniki znamo biti nesentimentalni . . . Bistroumnost slovenskega rodoljuba se je pokazala nekaj let prej (Slovenec, 15. junija 1878) v zelo pomembnem predlogu, ki bi

¹⁴ Ibid., str. 60 do 94, izpopolnjeno po predavanjih dr. Prijatelja in njegovega dela „Kersnik in njegova doba“.

¹⁵ Dr. Lončar se v svoji knjigi „Politično življenje Slovencev“ (str. 63.) prekleto moti, ko pravi, da je Železnikar razširjal „marxistični socializem“, kajti marksističnega socializma ni razširjala niti naša predvojna socialna demokracija, kako bi ga razširjali „krvavci“, ki bržkone sploh niso vedeli, kdo in kaj je Marx. Prave zgodovinsko podrobne in verne analize o razvoju delavskega pokreta pri nas še vedno nimamo. Kdor jo bo hotel pisati, bo moral biti dobro podkovan v raznih socialističnih ideologijah, da bo znal ločiti, kaj je marksistični (znanstveni) socializem in kaj ni.

ga lahko danes označili kot katoliško-samoslovenski predlog, ker je bil tudi samo za Slovence namenjen, v predlogu, kako se rešiti problema socialnega vprašanja in njega strašne posledice: socialističnega delavskega gibanja. Ta zgodovinsko pomembni predlog, ki je bil napisan po izidu Marx-Engelsovega manifesta, po izdaji prve knjige „Kapitala“ (1867) — torej potem, ko so bili znanstveni temelji socializma že postavljeni in je bila ekonomska sestava današnje družbe že znanstveno razčlenjena — se glasi:

„... Na nerodovitne kraje, na Kras s tovarnami, tam so na svojem mestu, tam bodo obrodile, in ne bodo imele nasledkov, kakor jih imajo zdaj, tam ne bodo porodile socializma, ampak ga zadušile.“

Kratko, jedrnato, bistro. Vsak najgenialnejši zdravniški recept za težko bolnega je ničev pred genialnostjo tega socialno zdravilnega predloga...¹⁶

Ker ni dobil mesta kot odvetniški koncipijent pri dr. Tavčarju, je vstopil v pisarno nemškega odvetnika dr. Wurzbacha, leta 1887. je odšel v Trst, kjer je postal sodnik. Leta 1890. je bil sodnik v Tolminu, 1894. leta je prišel v Gorico, kjer je že naslednje leto stopil v javno življenje,

¹⁶ V tej zvezi moramo smatrati podlistek „Robovi in njih osvobojenje“, ki je izšel v „Slovenskem Narodu“ že leta 1872. (torej leto dni po padcu Pariške komune) v št. 87. in 88. s podpisom Pribislav — na katerega me je opozoril dr. Slodnjak, ki je dognal, da se za tem psevdonimom skriva Fran Levstik —, za naravnost genialen po politični tendenci, ki se skriva v njem. Citiram začetek in konec: „V časih, kakoršni so naši; v časih, ko zdaj tu zdaj tam kaka iskra šine iz navidezno mrtvega pepelišča; v časih, ko se godi marsikaj, kar je podobno zgodovinskim stikljajem, ki so imeli burne nasletke; dandanes, ko ‚mednarodno društvo‘, ‚internationale‘ (s tem misli Levstik I. internacionalo, katere odbornika sta bila tudi Marx in Bakunin. Ustanovili so jo leta 1864. — B. K.) s svojimi hitro množječimi se udi in silnimi pripomočki prepreza že celo Evropo in sapo zapira kapitalistom dobro pasočim se ob žuljih siromašnega delavca, in vladarjem nemajočim poslušnega ušesa za zahteve zavedujočega se ljudstva in izbujenih narodov — dandanašnji nij čuda, ako marsikatera dobra duša strepeta pred besedo, katera v logičnem zlogu stoji z vsemi zgodovinskimi dogodki. Le-ta strašna beseda se imenuje up or, pre obrat ali revolucija in vedno straši vse tiste, ki za to besedo ne vidijo družega, nego krvi, in smrti, stoka in gorje...

... Končaje svoja premišljevanja se spet vrnemo k začetku in prašamo, ali se dá dokazati analogija, da se splošno razvija narava, ter posebno završuje človeštvo? Mi moramo kratko potrditi to in samo pristaviti, da kljub omenjenemu, podložniškemu razumu si ne moremo kaj, da ne bi človeških revolucij spoznali za ustrezljive in dobre, ako nečemo najvišje stvarnikove modrosti dolžiti nedoslednosti. Tega pa nas le varuj bog! Raje očitamo vsem tistim, ki stokajo v okovih, da so kukavice! Njim z Židom Natanom zakličemo: „Noben človek *ne mora umreti*“; vsak pa naj hoče, „in slehern *more*, kar resno *hoče*“. Zato robovi! oprostite se!“ Ponoven dokaz, da je bil Levstik po svojem obzorju daleko nad okoljem, v katerem je živel

ko je na narodno-napredni listi kandidiral v goriški deželni zbor. Narodno obrambno vprašanje, ki je že od 1848. leta docela osvojilo vso politiko našega prebujajočega se malomeščanstva in meščanstva, je bilo tudi os vsega takratnega Tumovega delovanja. V tisti dobi se je predvsem posvečal praktičnemu delu in zahtevam vsakdanjega časa, ustanovil je Trgovsko-obrtno zadrugo in mizarsko zadrugo, vodil goriško ljudsko posojilnico, bil je aktiven član goriškega pevskega društva itd. Vse to je trajalo do leta 1908., ko je vstopil v socialdemokratsko stranko — potem, ko je bil popolnoma razočaran nad naprednim slovenskim rodoljubarstvom, ki ga je za tisto dobo že nekaj let prej klasično prikazal Ivan Cankar v svoji komediji „Za narodov blagor“. V dobi od približno 1900 naprej opazamo, kako se je najboljši in najnaprednejši del takratne slovenske inteligence približal slovenskemu socialdemokratskemu gibanju. Leta 1902. so začeli izhajati Naši Zapiski, ki so bili pod uredništvom dr. Dermote glasilo slovenske svobodomiselne inteligence, leta 1913. pa so postali uradna revija slovenskega socialdemokratskega pokreta. Eden izmed najdelavnejših njenih sodelavcev je bil dr. Tuma, ki je v letniku 1913 napisal programatični članek „Naš program“. Z njegovim vstopom v socialdemokratsko stranko se je njegovo pravo javno delovanje šele pričelo. To pričajo številni njegovi članki in razprave, od obravnavanja političnih vprašanj preko svetovnonazorskih razmišljanj in spolnega vprašanja do literarnih kritik, ki so raztreseni po Naših Zapiskih in ki po raznovrstnosti tēm vsaj na zunaj izpričujejo univerzalno, enciklopedistično piščev izobrazbo.

Dr. Tuma se je imel za socialista-marksista, kakor so se sploh vsi predvojni socialdemokrati izdajali za marksiste, čeprav moramo takoj ugotoviti, da to niso bili, kajti poznavanje znanstvenega socializma je bilo pri vseh slovenskih socialdemokrati zelo majhno, čeprav moramo prav dr. Tumi priznati, da je bil od vseh najširše naobražen. Iz vseh njegovih sestavkov o raznih vprašanjih, ki jih je v svojem življenju napisal, pa lahko takoj ugotovimo, da njegov marksizem kakor marksizem vseh predvojnih socialdemokratov ne vzdrži znanstvene kritike. To niso bili le reformisti, splošna struja v takratnem mednarodnem delavskem gibanju, ki so Marxa skušali reformirati, korigirati in ga prilagoditi potrebam dnevne borbe, in ki so se pod vplivom meščanske filozofije zavestno oddaljili od dialektičnega materializma Marxa in Engelsa. Nekateri naši reformisti socialdemokrati so šli veliko dalje.

Mahničeva zasluga je bila, da je dal slovenskemu katoliško-političnemu gibanju solidno ideološko osnovo, na kateri živi še dandanes. Njegovo delo sicer ni kdo ve kako originalno, kajti delal je po primerih

iz drugih narodov in po navodilih, ki jih je dajal Vatikan vsemu katoliškemu gibanju v raznih državah in narodnostih, kakor se enako dogaja še dandanes. Z vedno večjim razvojem kapitalizma na eni strani in proletariata na drugi strani se je razvijal kot ideološka nadstavba kapitalizma — liberalizem, ki ima svoje prve začetke in idejne predhodnike pred francosko revolucijo, zlasti pa po njej, ko se je zmagujoči meščanski razred začel formirati kot vladajoči razred v človeški družbi. Počasi so začeli odpadati vsi revolucionarni izrastki, ker so v novem položaju postali ne samo nepotrebni, celo nevarni, prehajajoči v last tistih, ki jih je prej sicer meščanska revolucija potegnila v svoj val, zdaj pa jih je meščanski razred začel politično zatirati in ekonomsko izrabljati. Meščanstvo, ki je v svojih najboljših in najradikalnejših zastopnikih iz dobe francoske revolucije in pred njo, hotelo radikalno obračunati tudi s cerkvijo, ki je bila močna, solidna opora fevdalizma in njegov zadnji zvesti oproda kakor kraljeva švicarska garda, je v svojem novem razvojnem položaju začelo delati kompromise s cerkveno hierahijo. Svobodomiselstvo prosvitljenih meščanov se je počasi — vse 19. stoletje — začelo umikati pred dnevnimi političnimi kakor ekonomskimi vprašanji, ker je proti vedno bolj naraščajočemu delavskemu gibanju kapitalizem potreboval čim bolj solidno organizirano obrambo, da se ohrani njegov meščansko-državni status quo. Cerkev pa je spet s svoje strani bila pripravljena na kompromise, ker je stala pred isto nevarnostjo likvidacije kakor kapitalizem. Zato so bila vsa nasprotja med cerkvijo in kapitalizmom posledica razredno še neizčiščenih razmer v družbi, torej protislovja, izvirajoča iz počasnega zблиževanja odmirajočega fevdalizma (s katerim pa meščanska revolucija ni likvidirala in to zaradi tega, ker se je za njeno vsestransko stabilizacijo prehitro začel razvijati proletarijat kot njeno novo družbeno-razredno nasprotje) in vladajočega kapitalizma. Kot okrnjena ideologija bivšega revolucionarnega meščanstva se je pojavil liberalizem, ki je bil tu in tam bolj ali manj radikalen v vprašanju cerkve in vere, kar je bilo odvisno od njegove ekonomske in politične gotovosti. Katoliška cerkev, ki je skušala biti ob naglo razvijajočem se kapitalizmu zagovornica od njega zatiranih množic, a je pri tem opravljala zelo nelepe, v sentimentalne fraze ovite advokatsko posredniške posle, ni nikoli postavila pravega obrambnega zidu proti vedno bolj rastočemu kapitalizmu, ker je jasno čutila, da z njegovim sistemom mora pasti tudi ona. Danes, ko so se nasprotja v družbi toliko razčistila, da lahko vedno bolj govorimo o dveh glavnih frontah, se je cerkev znašla v objemu fašizma, sodobni obliki meščansko-kapitalističnega sistema. Nasprotja med cerkvijo in kapitaliz-

mom vedno bolj izginjajo in nasprotja preteklosti se izpričujejo kot posledica ekonomske neizdelanosti, nekoncentriranosti vseh kapitalističnih sil — za časovno omejena protislovja v okviru meščanskega razreda samega.

Razmah kapitalizma v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v Avstro-Ogrski, v kateri so bili fevdalci še vedno močan razred, je imel za posledico, da je meščan v nekaterih kulturnih in političnih vprašanjih zastopal svobodnejše, liberalnejše stališče kakor s katolicizmom poročeni avstrijsko-habsburški fevdalizem. Ta liberalizem avstrijsko-nemškega in ogrskega meščanstva je imel odmeve tudi pri nas, kjer še sicer kapitalistično-ekonomski razvoj ni bil na tisti stopnji kakor v nekaterih drugih avstrijskih deželah, da bi bil lahko liberalizem direktna posledica domače ekonomske osnove. Prav to protislovje je povzročilo, da se slovenski liberalizem ni mogel dokopati do nobene trdnejše ideološke osnove, ker ekonomski temelji za njegov čim širši in radikalnejši razmah niso bili dani niti se niso mogli v tisti meri razvijati, kakor bi to bilo zanj potrebno. Cerkev, ki pa je imela jasno stališče in ki je stremela za tem, da čim bolj evolucionarno preobrne svoj fevdalistični plašč v kapitalističnega, se je zato povsod upirala meščanskemu liberalizmu, boreča se za čim bolj udoben položaj v okviru meščanskega razreda. Ta udobni položaj si je res pridobila v naših časih v fašizmu, ki je do danes najpopolnejša oblika osredotočenja vseh reakcionarno-kapitalističnih sil. Kakor se je papež leta 1870. zaprl v Vatikan, ker je italijanski meščan združil vse italijanske pokrajine v eno državo, ker je to zahteval njegov ekonomski in politični razvoj, tako sta se obe prej tako strašno nepomirljivi stranki iz istih, razvojno seveda na višji stopnji stoječih ekonomskih in političnih razlogov leta 1929. pobotali in zdaj živita združeni v znamenju fašistične butare in križa. Zaradi te zveze se je nekoč tako nevarni liberalizem preživel in zato ga fašistični ideologi danes prav tako ostro zavračajo, kakor ga je v njegovi začetni stopnji napadala in zavračala cerkvena hierarhija kot ekonomski in politični faktor v družbi.

Pri Slovencih je kapitalizem kot ekonomski činitelj počasi napredoval in še dandanes smo v glavnem poljedelski narod; zato je imel domači liberalizem kot ideologija kapitalističnega meščana pri nas slaba tla za svoj razvoj, medtem ko je novodobni Mahničev klerikalizem našel zanesljivo ekonomsko osnovo v kmečkem razredu, ki ga je cerkev po svojem aparatu že imela pred tem popolnoma v svojih rokah. Iz nerazvitosti takratnih ekonomskih odnosov si je lahko razlagati ideološko in splošno plahost prvih in poznejših slovenskih liberalcev, ki si na shodih in v svojih glasilih niso upali veliko govoriti niti o Cerkvi, še manj o veri kot o svetovnonazornem problemu, kajti na eni strani

niso mogli v tem oziru izpovedovati radikalnejšega stališča, ker bi sicer izgubili še tiste volilne glasove, ki so si jih pridobili, na drugi strani pa niso niti zmogli ustvariti globlje ideologije. Zato so se slovenski liberalci izživiljali v „farški gonji“, zato jim je Cankar očital breznačelnost, zato so imeli za vsake volitve skoraj povsem nov program, ker do svojega originalnega programa nikoli priti niso mogli. Tako je dobil pri Slovencih liberalizem povsem drugačen, potvorjen pojem, kakor ga ima v svoji originalni, klasični obliki. Zato so ga pri nas istovetili z breznačelnostjo, demagoštvom, s politiko osebne gonje in osebnih sporov, ker so videli samo njegovo zunanje, spačeno lice, niso se pa povzpeli do globlje analize, da bi iskali za vse te zunanje pojave vzroke v ekonomski nerazvitosti domačega kapitalizma, ki je bil poleg tega še nacionalno zatiran. Edina trdna točka v programu slovenskega liberalizma je bila njegova nacionalna obrambna stran in še ta je bila slaba. Zato je bila Mahničeva zmaga nad početki slovenskega liberalizma zelo lahka in ne vedno častna, če se spomnimo, da je bil prav slovenski klerikalizem najvernejši principiелni oproda avstrijsko-habsburškega režima, ki se je močno naslanjal na katoliško uniformirani fevdalizem degenerirane aristokracije.

Na eni strani popolna nesposobnost tako zvanega slovenskega liberalizma, ustvariti si res naprednejšo, modernejšo ideologijo tako politično kakor splošno svetovno nazorsko, na drugi strani mračni ultramontanizem, ki je bil s svoje strani prav tako velika ovira za uspešen, progresiven razvoj, zlasti v kulturi, kjer je ostro nastopal proti vsakemu prosvitljenstvu širših ljudskih množic, katerih duševnost je omejil na molitvenike, Domoljuba, Slovenskega Gospodarja, Bogoljuba itd. in nedeljske pridige — vse to je najboljšje in najnaprednejše intelektualce tiste dobe odtujilo enim kakor drugim. Zbrali so se okrog Naših Zapiskov, ki so v tem sorazmerju za tisto dobo relativno naša najnaprednejša revija, v kateri so sodelovali Cankar, Dermota, Kidrič, Prijatelj, Župančič, Kristan itd. Vsi ti intelektualci so spoznali brezizglednost početja slovenske liberalne in klerikalne politike in če je Cankar včasih ostreje okrcal naprednjake kakor klerikalce, je bil edini vzrok v tem, ker je za političnim klerikalizmom stal vendarle neki svetovni nazor, medtem ko so liberalci stali praznih rok. Slovenski liberalci niso prav za prav nikoli bili več kakor mlačni katoliki, nekoliko liberalnejši klerikalci — ideološko torej zelo malo nevarni nasprotniki, zlasti pa v kulturi, kjer niso znali n. pr. delu Mohorjeve družbe med ljudstvom dolga desetletja ničesar nasproti postaviti. Politično so sicer imeli kot zastopniki malomeščanstva in počasi se razvijajočega meščanstva precej

težko stališče, ker so imeli proti sebi dobro organizirani klerikalizem, ki je s prižnice in v raznih cerkvenih nabožnih družbah držal v svojih okovih kmeta, ki je še vedno množni sestavni del slovenskega naroda, a tudi v okviru, ki so jim ga nudile materialne prilike, niso v delu pokazali nobenega posebnega talenta.

Take so bile razmere, ko se je začel pri nas razvijati socialdemokratski pokret, s katerim je simpatiziral najnaprednejši del takratne slovenske inteligence, ki sicer vsa ni bila prepojena s socialističnim duhom, temveč s svobodomiselstvom, in je bila v osnovi zastopnica meščanstva. Toda to meščanstvo so ti intelektualci pojmovali v njegovi klasični obliki, lahko bi rekli po robespiersko in dantonovsko. Njihova borba je bila usmerjena proti isti kulturni in politični reakciji, ki je bila ekonomsko zasidrana v sistemu eksploatacije kmečkih in delavskih množic. Ker pa je razvoj šel svojo pot naprej in čistil razmere, je prišlo tudi pri Naših Zapiskih do cepitve. To se je zgodilo leta 1913., ko so nekateri sotrudniki izstopili iz kroga Naših Zapiskov, ki so si takrat nadeli ime „socialistična revija“. Delavsko gibanje se je začelo vedno bolj formirati in socializem se je relativno, čeprav v zelo skromni obliki, začel tudi ideološko izpopolnjevati, čeprav ni dobil tiste ideološke osnove, ki bi jo bil potreboval. Prav pri tem delu je močno sodeloval dr. Tuma.

(Konec prihodnjič.)

ZEMLJA IN LJUDJE

ANTON INGOLIČ

Po zakonu, ki je bil uveljavljen lansko leto, gospa grofica. Zemljo dobe zaenkrat samo v najem, proti primerni odškodnini seveda, v last je pa gotovo ne bodo nikoli dobili.“

Grofici se je začela tresti spodnja čeljust:

„Kdo neki mi le more vzeti zemljo?“

Šegula je bil že jezen, zato ji je pomolil akte pred obraz in vzkliknil:

„Zakon!“

Grofica se je v trenutku vzravнала, s koščeno roko je pograbila listine in jih zagnala skozi odprto okno, da so posamezni listi zafrfotali po zraku. Nato se je obrnila k Šegulu. Zdaj se ji je že tresla glava:

„Tu imate zakone! Zemlja je moja!“

Ker se Šegula še vedno ni ganil, je vzela palico in začela mahati z njo proti njemu:

„Pojdite in pazite, da mi ne vzamejo niti pedi zemlje. Vse je moje. Ni ga zakona, ki bi mogel dopustiti, da izgubi grofica Marija Antonija

DR. HENRIK TUMA

BRATKO KREFT

Ze v članku „Zakaj ne more imeti socialna demokracija pravega uspeha pri nas“¹⁷ je dr. Tuma razvijal svoje posebne misli in načrte za uspešno delo slovenskega socialdemokratskega pokreta. Značilna je ugotovitev, da je slovenska SDS razredno veliko bolj ločena — to se pravi, njen razredni sestav je čistejši kakor drugod —, kar je prav ovira v njenem razvoju, zato predlaga dr. Tuma, naj „prenovi svoje moči in svojo taktiko v oni smeri, kakor so to storile socialdemokratske stranke drugod“. Za primer uspešnega dela pa daje samo nemško socialdemokracijo, o kateri pravi:

„Na Nemškem, kjer se je socijalno-demokratska stranka najširše organizirala, je pritegnila nase vse sloje brez razlike, celo velike obrtnike in trgovce, delavca, kmetovalca in inteligenta pod skupnim geslom boja proti sedanjemu nepravilnemu družabnemu in gospodarskemu sistemu.“

To sicer ne ustreza povsem resničnemu stanju takratne nemške socialne demokracije, vendar je res, da so malomeščanski elementi in delavska aristokracija s strokovnimi in strankinimi birokrati dobili precejšen vpliv na nemško socialdemokracijo, kar je imelo za posledico, da je oficialni del vodstva zahajal vedno bolj na pota oportunitizma in reformizma. Najbolj znani nemški reformist je bil Bernstein, kateremu je v avstrijski socialdemokraciji sledil še živeči Karl Kautsky, ki je nekoč „ortodoksno“ branil Marxa in Engelsa prav pred istimi reformisti, katerim se je končno sam priključil. Reformistična struja v mednarodni socialni demokraciji je stremela tudi za tem, da razredni značaj stranke kolikor mogoče zabriše. Isto torej, kakor smo slišali, priporoča dr. Tuma slovenski socialni demokraciji, če hoče imeti uspeh. To je bil predlog, izhajajoč iz dnevnopolitične potrebe, zato da bi stranka povečala število svojih volilcev in pripadnikov. Zato pride do zaključnega predloga:

„Socijalno-demokratska stranka mora torej raztegniti svoje delovanje na vse sloje.“

Zasledujoč svoj cilj, izreče o takratni slovenski SDS to-le kritiko:

„Veliko preveč se drži naša socijalna demokracija strogega marksizma. S tem se vzdržuje v preostrem nasprotju s slovenskim kmetom, obrtnikom, trgovcem in inteligentom.“¹⁸

¹⁷ NZ 1907, str. 83, 100.

¹⁸ Dobro se je zavedal, da mora socialno-demokratska stranka pri agrarnem narodu imeti dobre zveze tudi s kmetom, če hoče pri svojem delu uspeti, toda zvezo

Vsi ti njegovi predlogi so se v glavnem krili z delom mednarodnih reformistov, proti katerim pa je že levica (zlasti ruska) takrat vodila precej ostro borbo. Iz vseh „Naših Zapiskov“ je razvidno, da so stali slovenski socialdemokrati pod neposrednim vplivom avstrijske in nemške socialne demokracije in da niso imeli niti najmanjšega pojma o razvoju in delu ruske socialne demokracije, ki je bila že takrat razcepjena med levico in desnico in ki je že takrat dala mednarodnemu delavskemu pokretu s polemičnimi spisi Plehanova, Uljanova itd. močno ideološko osnovo, ki se je od reformizma vračala nazaj k Marxu. V Nemčiji so sicer že nastopali Mehring, Luxenburgova in Liebknecht, ki so bili med vojno in po vojni vodje tako zvanega špartakovskega pokreta, toda delo teh ni našlo med našimi socialdemokrati nobenega odmeva. Val reformizma jih je potegnil s seboj in do konca svetovne vojne ni bilo med njimi sploh nobene prave opozicije.¹⁹ Tuma je šel v omenjenem članku do skrajnosti, ko je razvoj in smoter socialne demokracije tako-le tolmačil:

„Socijalno-demokratska stranka je pričela v svojem internacijalnem proletarskem nastopu boj proti *kapitalu sploh*. Danes pa razvita socijaldemokratska organizacija brez vsega priznava, da je velik razvoj industrije in velik razvoj kapitala predpogoj obstoja socijalno-demokratske stranke in da se ne gre biti boj proti kapitalu in industriji in veliki trgovini kot taki, *marveč le proti načinu razdelitve kapitala*. In tudi tukaj priznava socijalna demokracija *potrebo delitve dela po sposobnostih in po različnih strokah dela* ... Današnja socijalno-demokratska stranka torej ne more biti revolucionarna internacijalno-proletarska, ampak mora biti splošno stranka, katera priznava neobhodno potrebo organizacije dela po slojih vsled principa delitve dela in nje bojni nastop mora biti obrnjen načelno proti zlorabi vede, vere in dela obenem.“

s kmetom je predlagal na ta način, da je treba odstopiti od internacionalnega in proletarskega stališča, ko pravi: „Socijal-demokratska stranka na Slovenskem ima bodočnost le, ako pridobi kmeta za svoje ideje. Opustiti mora torej predvsem svoje internacijalno in proletarsko stališče.“ (NZ 1907, str. 85.) To je bilo v nasprotju z nemško in avstrijsko social-demokracijo, ki je proti kmetstvu skoraj ekskluzivno zastopala proletarsko-delavski značaj stranke, s kmečkim problemom pa prav za prav ni vedela ne kod ne kam. Tumov predlog gre v tem primeru zato preko mej socialne demokracije v „narodništvo“ — v nekakšen „ljudski“ socializem, katerega glavni sestavini bi naj bila domači kmet in delavec — toda danes se krije njegov predlog z zahtevo, ki jo je postavila ruska levica, ko je po izkušnjah februarске revolucije vrgla parolo: „Delavci in kmetje vseh dežel, združite se!“

¹⁹ O opoziciji, o kateri govori Prepeluh-Abditus v svojih „Pripombah k naši prevratni dobi“ (Sodobnost 1934, str. 171) tukaj ne moremo govoriti, ker je nastala v zvezi s slovenskim in jugoslovanskim vprašanjem, ne pa iz borbe za splošne marksistične principe, kajti do teh se tudi „opozicija“ ni povzpela.

S tem je Tuma jasno izpovedal svojo pripadnost k najskrajnejši desnici (in preko nje) v socialdemokratskem gibanju.²⁰ Odrekel se je nekaterih temeljnih tez (boja proti kapitalističnemu sistemu kot takemu, internacionalno-proletarski revolucionarnosti), ki sta jih postavila Marx in Engels. Po napačni analizi kapitalističnega razvoja je prišel do obupnega sklepa, da se socialna demokracija ne sme boriti proti kapitalu kot takemu, ker njegov obstoj zagotovi tudi njen obstoj. Iz tega izhaja potem predlog o nekem sožitju dveh nezdružljivih elementov, kapitalizma in proletariata, ki sta vendar v dialektičnem razmerju. Tega dialektičnega razmerja pa, kakor vidimo, ni razumel, ker je gledal zgolj zunanje: z vedno večjim razvojem kapitalizma je bilo vedno več proletariata, ki ga je ta zaposljeval v svojih podjetjih, kar bi naj povečalo tudi socialdemokratski pokret... V tem sklepu je bila usodna zmota.

Plehanov dokazuje v knjigi „Osnovni problemi marksizma“, da je marksizem zaključen svetovni nazor, to se pravi, da ima določeno svetovnonazorsko osnovo, iz katere ocenjuje, priznava ali odklanja vse pojave v življenju preteklo in sedanje družbe in se proti njej bori. Če torej hočemo ugotoviti, kaj je prinesla predvojna slovenska socialna demokracija svetovno-nazorsko novega v naše kulturno življenje in kakšno je bilo takrat Tumovo stališče, moramo vsaj na kratko označiti glavne sestavine svetovnega nazora, ki sta ga utemeljila Marx in Engels in ki nosi ime marksizem. To je važno zaradi tega, ker pri nas večina ljudi ni o tem pravilno informirana. Slovenski socialdemokrati in tudi Tuma so se večkrat sklicevali na svoj marksizem in zdaj je treba dognati, kakšno je bilo njih razmerje do Marxa in njegovega dela, ker smo že v prejšnjem odstavku po Tumovih izvajanjih ugotovili, kakor se je v dveh osnovnih točkah odmaknil od njega.

Dr. Duncker na kratko takole označuje marksistični svetovni nazor:

„Marksistični svetovni nazor označimo lahko filozofsko z najrazličnejših vidikov. Ta nazor je v prvi vrsti nauk o razvoju (dialektika) in drugič materializem. Kot tak „naravni svetovni nazor“ je istočasno ateističen in kolikor v tej zvezi zanika vzporedni obstoj naravnega in nadnaravnega sveta, je

²⁰ Po navedbi v Štukeljevem članku (Svoboda 1935, str. 145.) je dr. Tuma vstopil v SDS šele 1908. leta, torej je ta članek napisal že pred vstopom in ga zato lahko smatramo kot nekakšen prehod iz dotakratnega njegovega narodno-naprednega nazora v „socijaldemokratskega“. Kakor vidimo, je skušal napraviti iz obeh neko sintezo, kar se zlasti čuti v zahtevi, da se mora socialna demokracija odpovedati internacionalizmu in svoji proletarski razredni vodilni sestavini. Po Marxu in Uljanovu je najnaprednejši del (avantgarda) proletariata voditelj delavskih in kmečkih množic, toda ne na račun svojih osnovnih principov, ki morajo ostati vodilna os v vsakem primeru.

monizem in naposled tudi „determinizem“ (nauk o vzročni pogojnosti vseh pojavov).²¹

K temu je treba še dodati, da je današnja družba osnovana na razredih in razredni borbi, da družbeno bivanje določa naše mišljenje, čeprav vpliva naše mišljenje (toda le v okviru določene ekonomske osnove) tudi nazaj, ali kakor točneje pravi Engels:

„Politični, pravni, filozofski, religiozni, literarni, umetniški itd. razvoj je osnovan na ekonomskem. *Toda vsi reagirajo drug na drugega in na eko-*

²¹ Dr. Duncker v uvodu (str. 6.) knjige: Thalheimer-Deborin: Spinozas Stellung in der Vorgeschichte des dialektischen Materialismus. Verlag für Literatur und Politik.

Zaradi dnevnopolitične taktike, in to zato, da bi pritegnili čim širše množice v svoje politične stranke, so socialdemokrati zelo radi zanemarjali marksizem kot svetovnonazorsko vprašanje. To se je pokazalo prav posebej še pri vprašanju religije, o kateri je Marx s svoje strani izrekel nedvoumne besede, da je namreč religija opij za ljudstvo. Tudi danes je precej razširjena taktika, da se o problemu religije ne razpravlja. Slovenski predvojni socialdemokrati so pod vplivom naših razmer zabredli še delj in so zato v svoji borbi proti cerkveni politiki tudi radi uporabljali metode slovenskega liberalizma, ki se je izživiljal v tako zvani „farški gonji“, ker se sistematično, svetovnonazorsko ni znal in ni mogel boriti proti njim. Ker še pri nas vladajo pri posameznikih na obeh nasprotujočih si straneh nejasna mnenja o vprašanju razmerja med marksizmom in religijo, nikakor ne bo odveč, če citiramo besede znanega marksista, ki je po Marxu ponovno jasno definiral to razmerje:

„Marksizem je materializem. Kot tak je prav tako sovražen religiji kakor materializem enciklopedistov XVIII. stoletja ali pa Feuerbachov materializem. To je gotovo. Toda dialektični materializem Marxa in Engelsa gre globlje kakor enciklopedisti in Feuerbach, in sicer s tem, da uporablja materialistično filozofijo pri preiskavanju zgodovine in družbenih znanosti. Mi se moramo zoper religijo boriti. To je ABC vsega materializma, torej tudi marksizma. Toda marksizem ni materializem, ki je obtičal v ABC-ju. Marksizem gre dalje, ko pravi: zoper religijo se je treba *znati* boriti, znati je treba *materialistično* razložiti izvor vere in religije pri množicah. Borba zoper religijo se ne sme omejiti na abstraktno ideološko pridigo; nikakor se to vprašanje ne sme zdrdrati na tako pridigo; ta borba mora biti povezana s konkretno prakso razrednega gibanja, ki stremi po odstranitvi socialnih korenin religije. Zakaj uspeva religija v zaostalih plasteh mestnega proletariata, v širokih plasteh poli-proletariata kakor med kmečkimi množicami? Zaradi ljudske nevednosti, odgovori meščanski naprednjak, radikal ali meščanski materialist. Zato vpije: ‚Dol z religijo, naj živi ateizem; naša glavna naloga je razširjanje ateističnih nazorov!‘ Marksist pa pravi: ‚Napak!‘ Tako gledanje je površno, meščansko omejeno naprednjakarstvo, ker ne razloži izvora religije dovolj globoko, ne razloži ga materialistično, temveč idealistično. V modernih kapitalističnih deželah je izvor religije iskati predvsem v *socialnih* koreninah. Socialno zatiranje delovnih množic, njih navidezna absolutna nemoč pred slepimi silami kapitalizma, ki iz dneva v dan, od ure do ure povzroča delovnemu človeku tisočkrat strašnejša trpljenja kakor vsi izredni dogodki, kakor vojna, potresi itd. — v vsem tem je treba v naši dobi iskati globoko koreniko religije. ‚Strah je ustvaril bogove.‘ Strah pred slepo močjo kapitala..., strah, ki grozi proletarcu in malemu lastniku korak za korakom in ki mu

*nomsko osnovo. Ekonomska osnova kot vzrok ni le sama aktivna, vse drugo pa njena pasivna posledica, temveč je medsebojno učinkovanje na osnovi v poslednji stopnji uveljavljajoče se ekonomske nujnosti.*²²

To je bilo treba poudariti, ker je pri nas že desetletja razširjeno mnenje, da marksizem kot materializem ne prizna nobene duševnosti. Kdor torej to trdi, Marxa ne pozna.

Dnevna politična taktika je silila socialno demokracijo, da je proglasila vero za privatno stvar posameznika. Toda pri tem je šla tako daleč, da je napravila iz tega princip in se oddaljila od Marxa. Pri agrarnem narodu, kakor smo mi, kjer je vprašanje vere močno povezano z ekonomsko nerazvitostjo, je to tembolj pereče vprašanje. Slišali smo, kako si slovenski liberalec ni znal v politični borbi drugače pomagati, kakor da je kričal „Dol s farji“, istočasno pa je mahal z roženkrancem, da dokaže volilcem, da ni proti veri. Kakšno stališče je zavzela predvojna socialna demokracija in kako je mislil o tem dr. Tuma?

Že v prej omenjenem članku, kako naj dela socialna demokracija, da bo imela uspeh pri nas, priznava načelo, da je vera privatna stvar. V članku „Naš program“²³ se ponovno dotika tega vprašanja, ko pravi:

„... Moderni človek je nehal verovati krščanskemu supranaturalizmu, zato se tembolj zateka k pozitivni strani krščanstva, k ljubezni do bližnjega. Krščanstvo je poleg antike, katero je obnovila renesansa, drugi temeljni del vse moderne izobrazbe. (Str. 67.)

... Religiozno čuvstvo je le čuvstvo človeštva. Ker se golo čuvstvovanje odteza vladanju razuma in čistega spoznanja, zato neomarksizem izloča religiozne cilje iz svojega programa. (Str. 71.)

... Socializem tudi ni nasproten religiozni ideji ...“²⁴

prinese lahko ‚nenadoma‘, ‚nepričakovano‘, ‚slučajno‘ — bedo, pogin, beraško palico, rumeno knjižico, strah pred smrtjo od glada — to je korenika moderne religije, na katero se mora materialist predvsem in najbolj ozirati, če noče obtičati v otroških čevljkah materializma. Nobena prosvetiteljna knjižica ne bo iztrebila religije iz množic ..., ki so odvisne od slepih, uničujočih sil kapitalizma, dokler se te množice same ne nauče boriti se združeno, organizirano, načrtno in zavedno zoper te korenike kapitala, zoper njegovo gospodstvo.“

To so nedvoumne, jasne besede za obe strani; jasne tudi za tiste „socialiste“ in „marksiste“, ki hočejo zaradi dnevnopolitične taktike to stran marksističnega svetovnega nazora zakriti ali celo zanikati, kakor tudi za nekatere moderne krščanske socialiste, ki skušajo Marxovo analizo in kritiko kapitala združiti s krščanstvom in tako z religijo.

²² Engels v pismu H. Starhenburgu 25. januarja 1894. Cit. po Marx-Engels: *Über den historischen Materialismus* (str. 150. do 152.) Uredil dr. H. Duncker, Berlin 1930.

²³ NZ 1913, str. 65.

²⁴ NZ 1911, str. 45., v članku „Socijologija“, v katerem skuša polemizirati z Ušeničnikovo knjigo „Socijologija“, ki jo je 1910. leta izdala Leonova družba.

Vse navedeno jasno priča, da je bil Tuma pri gledanju na vero čisti idealist. Zato je jasno, da se je v članku „Naš program“ odrekel tudi materializmu:

„Marksizem je filozofičen sistem. Temelj, na katerem sloni, je historični materijalizem: ideje ne dajejo nobene smeri, ker vplivajo vselej gospodarske razmere na postanek ideje. Tega materijalizma ne sprejemamo.“ (Str. 67.)

Ker je mehanično pojmoval razmerje med kulturno nadstavbo in materialno osnovo, je materialistično stran marksizma odklonil. Zato pride v naslednjem odstavku, ko ugotavlja, da se filozofični temelji socialne demokracije majejo, do idealističnega vzklika:

„Potrebujemo revolucije v svojih mislih in srcih, potrebujemo korenite socijalne reforme.“ (Str. 67.)

Po vsem tem in še mnogem drugem, kar bi se dalo najti v njegovih spisih o tem vprašanju, bi lahko trdili, da si je bil v vprašanju vere, idealizma in materializma povsem na jasnem, to se pravi, da je pri tem eminentnem svetovnonazorskem vprašanju stal dosledno na idealistični strani, ker edino na ta način je lahko prihajal do sklepov in mnenj, ki smo jih zgoraj navedli. In vendar ni bilo tako. Kajti v istem članku, kjer skoraj radikalno odklanja materializem, pravi na drugem mestu:

„Za nas socijaliste je zveznost duhovnega z gospodarskim gibanjem, ki je temelj prvemu, načeloma neodbitna ...“ (Str. 69.)

... Novodobni marksizem je iztrebil iz sebe vulgarni materializem in metafizični materializem.“ (Str. 70.)

Toda to je ravno storil Marx, ki je stari mehanični, vulgarni itd. materializem „očistil“ in „združil“ z dialektiko in tako je nastal dialektični materializem. Zato je ta Tumova ugotovitev v osnovi pravilna, zmotna le toliko, da ta obračun z vulgarnim materializmom pripisuje neomarksizmu, ki je prav narobe nastopil sploh proti materializmu, torej tudi proti dialektičnemu materializmu. Ta neomarksizem ni bil nič drugega, kakor poskus, filozofsko utemeljiti in opravičiti oportunistično-reformistično politiko mednarodnega desnega krila socialne demokracije, zlasti pa nemške.

V tem važnem svetovnonazorskem vprašanju ni prišel dr. Tuma nikoli do jasnega prepričanja in se je zato vedno gibal v protislovjih.²⁵

²⁵ Dokaz, da Marxovega dialektičnega materializma sploh ni mogel pojmiti in ga ločiti od mehaničnega, vulgarnega in metafizičnega materializma, je njegovo naslednje izvajanje v istem članku: „A tudi mi nismo materijalisti, materijalisti-filozofi, razumemo pod historičnim materijalizmom le oni nauk, da gospodarsko gibanje daje temelj duhovnemu, da ideje nastajajo takrat, ko so se spremenili gospodarski temelji, ki dajejo človeku eksistenco — le da iščemo zakonitost našega dejanja in spoznanja iz tega, kar nas obdaja in ne iz našega hotenja, ki je posledica prvega.“ (Naš program,

Dialektika mu je bila tuja, v materializem, kakor ga razlaga Marx, se ni mogel poglobiti. Človeku se zdi, da se zadaj za temi nejasnostmi skriva velika in težka duševna borba, ki jo je preživel ravno ob tem osnovnem svetovnonazorskem vprašanju. Razni članki iz raznih dob pričajo, kako se je skušal dokopati do materializma, toda nikoli mu ni mogel priti do bista in je zato ostal v vseh dokončnih svojih sklepih vendarle idealist. To filozofsko idealistično gledanje je zlasti prišlo do močnega izraza v njegovih razpravah o alpinizmu.²⁶ V tej zvezi je treba tudi razumeti, zakaj je vedno znova apeliral pri posamezniku na etični čut in na etično odgovornost, pozabljač pri tem, da ima tudi materializem prav tako svojo etiko kakor idealizem. Iz vsega navedenega je jasno, zakaj je smatral francoskega socialista Jeana Jauresa, ki je bil stoodstotni idealist po svetovnem nazoru, za enega izmed najgenialnejših socialistov.²⁷ Filozofski idealizem je bil tesno povezan z njegovo močno čuvstveno naravo, z njegovim navdušenjem za vsako najmanjšo stvar, ki bi mogla olajšati gorje delovnega ljudstva in pospešiti kulturni razvoj vsega človeštva. Dnevne potrebe so ga silile, da je pisal o vseh raznih perečih vprašanjih. Zlasti se je mnogo bavil s seksualnim problemom,²⁸ ki ga je razlagal zelo popularno in obravnaval kakor ljudski zdravnik in svetovalec, vse probleme spolnega življenja od spolne združitve in materinstva do problema preservativnih sredstev. Pri tem ga je vedno vodil en sam smoter: prosvetljevati ljudstvo. Kakor je Valentin Vodnik izdal knjigo o babištvu, tako je skušal Tuma

NZ 1913, str. 70.) Zadnji stavek izraža Marxovo misel, prav tako prejšnji, čeprav mu sledi nekoliko nerodna in nejasna trditev, da „ideje nastajajo takrat, ko so se spremenili gospodarski temelji“. Zakaj samo takrat? In kakšne ideje? Tako Tuma na eni strani odklanja, na drugi sprejema in zato zaide večkrat v protislovja, kar daje nujno — konfuznost. Tako pojmuje Marxovo delo povsem idealistično. V članku „Karl Marx“ (NZ 1913, str. 75.) ga tako-le označuje: „Kar Marxa dviga od drugih učenjakov, ni njegovo znanje, njegova znanost. Je sicer znanstveni ustvaritelj historičnega realističnega socijalizma, moderne sistematične socijalne vede, a kar ga dela velikega, to je njegov značaj, njegovo zaupanje v lastno silo, njegova vera v bodočnost, povzdanje človeški družbi. Marx ni toliko znanstvenik nego stvarnik novih idej, novega življenja, ustvarja pa jih iz svoje intuicije, iz sebe, ustvarja jih umetniški.“ (Str. 82.) S tako oznako je v resnici Tuma odvzel prav tisto, kar je pri Marxu glavno: njegovo znanstveno delo, njegovo znanstveno-kritično analizo družbe, predvsem kapitalističnega sistema itd. Dalje: V članku „Naš program“ ugotavlja na str. 67., da „marksizem je filozofičen sistem“, na str. 73. v istem članku pa pravi: „Marksizem nam ni filozofičen sistem...“ itd. itd.

²⁶ Še prav posebej pa v knjigi „Pomen in razvoj alpinizma“, 1930.

²⁷ Glej članek „Vojna“, NZ 1914, str. 226.

²⁸ Glej članke: „Seksualni problem“ v NZ 1911, NZ 1912, NZ 1913, NZ 1914, „Svoboda“ 1933 itd.

v naše temne razmere posvetiti s svojim pisanjem o seksualnem problemu in bi ga s te strani lahko imenovali Valentina Vodnika delavskega pokreta.

Leto 1848., ki nosi v svetovni zgodovini patetično ime kot leto prebujenja vseh narodov, je tudi Slovincem prineslo dva narodna programa, in sicer minimalnega (združenje vseh slovenskih pokrajin v avtonomijo, slovenski uradni jezik itd.) in maksimalni ali ilirski program, ki je zahteval združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov. Toda vse to zgolj pod okriljem ljubljene habsburške Avstrije, brez katere si naše „narodne svobode“ ni mogel predstavljati noben slovenski meščanski politik od 1848. do 1918. leta (delo naše emigracije tu ne prihaja v poštev, ker spada drugam), ko je Avstrija brez naše posebne zasluge propadla in smo stali z majniško deklaracijo v roki in čakali, kdo nam bo hitro dal kakšen nov program, ker vsi naši so padli z razpadom v vodo. Vsa desetletja od 1848. do 1918. leta so izpolnjena s klavrnim rodoljubarskim delom naših političnih očakov, med katerimi so nekateri predlagali opustitev slovenskega jezika na račun srbskega ali hrvaškega (dr. Razlag je celo strašil s svojim skrpucalom, ki je dobilo ime slovanski jezik zato, ker bi naj bil sestavljen iz vseh raznih slovanskih jezikov in narečij, kakor so se izražali takrat; zato, ker je naša politična jara gospoda mislila, da se dá ustvariti narodom nov jezik, kakor se skuha kakšna godla). Habsburška Avstrija jim je ostala edina zveličavna domovina in z majniško deklaracijo vred so osnovani vsi naši narodni programi od 1848. do 1918. leta na osnovi parole „Vse za vero (katolicizem, Rim), dom (Avstrija), cesarja (Habsburžani). Preko tega ni mislil noben naš meščanski politik. Za pestrost in raznolikost naše kulturne borbe je vredno tudi omeniti, kako so razni programi nihali med tem maksimalnim in minimalnim programom. Leta 1892. se je prvi slovenski katoliški shod kot prva klerikalno-politična manifestacija izrekel proti slovenski univerzi v Ljubljani in je predlagal, da je treba podpreti vseučilišče v Solnogradu. Najlepše protislovje pa je še to, da je proti jugoslovanstvu majniške deklaracije, katere glavni idejni oče naj bi bil dr. Krek,²⁹ zastopal „samoslovenstvo“ dr. Šusteršič.³⁰

²⁹ Na Krekovo Jugoslovansko deklaracijo je vrgel dr. Tuma težko senco s to-le trditvijo: „Ko je avstrijska vlada izvedela za ta pogajanja (med zastopniki entente, Čehov in Jugoslovanov), je ponudila dr. Kreku za Slovence samoupravno skupino v okviru habsburške države in enako poslancu Stančku za Čehe. Dr. Krek je torej svojo jugoslovansko deklaracijo storil ne samotvorno, marveč po iniciativi avstrijske vlade. Tako tudi razumemo, zakaj je avstrijska vlada pustila razbrzdano agitacijo z deklaracijo, ki je bila objavljena v interesu habsburške monarhije, po iniciativi

Tako je vsa naša politika od 1848. do 1918. leta eno samo klavrno, netalementirano, prazno nihanje med minimalnim in maksimalnim programom, ki pa sta bila oba maksimalno revna in žalostna. Naše meščanstvo in malomeščanstvo se je izkazalo kot popolnoma nezmožno rešiti nacionalni problem, ki še zato tudi danes ni rešen. Vsa naša politična zgodovina preteklosti ne zaznamuje niti ene meščansko-politične osebnosti, ki bi se bila dvignila nad povprečnost, ki bi pokazala vsaj nekaj nadpovprečnega talenta pri reševanju usode slovenskega naroda, bodisi v nacionalnem bodisi v socialnem oziru. Vso to politiko preveva sentimentalnost, plitva romantika slovanskega rodoljubja, nesamostojnost, nejasnost. Realne politike v pravem (ali če hočete masarykovskem) zmislu te besede naši politiki niso poznali. Že od propada prve slovenske zavarovalne banke „Slovenije“, ki jo je vodil sloviti dr. Costa, niso naši meščanski prvaki pokazali gospodarskega talenta drugače kakor v upropaščanju bank. In vsa naša politika preteklosti in sedanjosti bi lahko nosila simbolni naslov: polom zavarovalne banke „Slovenije“, kajti nacionalno vprašanje je naše meščanstvo reševalo in se borilo zanj, kakor da ustanavlja zavarovalno banko, banke pa je ustanavljalo kakor „Narodne čitalnice“ — brez posebnega „knjigovodstva“. Če bi slovenska politika poznala malo več „knjigovodstva“ in bi vsako leto pregledovala svoje račune, bi ne mogla priti do takih absurdov, kakor je prišla. Kadar si slovenski politik preteklosti ni znal realno pomagati in najti realnega izhoda za kak problem, ki ga je bilo treba nujno rešiti, si je pomagal z liriko. Sedel je k mizi in napisal pesem o slovanstvu ali slovenstvu in tako je bila takšna slaba rodoljubna lirika včasih naša politična parola. Tako je marsikateri slovenski politik v svojem slabem trenutku postal še slab lirik in nam kvaril politiko in liriko. Od rodoljubov 1848. leta preko Razlaga in ne vem še koga do dr. Kreka³¹ so mnogi naši politiki vsaj enkrat v življenju

avstrijske vlade.“ (Svoboda 1935, str. 145.) Ta Tumova obsodba majniške deklaracije izziva, da jo razjasnijo še nekateri živeči slovenski politiki, ki so pri njej sodelovali. Razjasnitev bi bila za našo zgodovino zelo važna. V tej zvezi je vsekakor treba omeniti vzroke, zakaj se je priključil majniški deklaraciji škof dr. Jeglič. Dr. Lončar pravi v knjigi „Politično življenje Slovencev“ na str. 106.: „Za majniško deklaracijo je nastopil dr. Jeglič po lastni izjavi iz štirih vzrokov: *da izpriča slovenski patriotizem zoper naklepe izvenavstrijskih slovanskih krogov proti Avstriji . . . in zato, ker bi bili zadovoljni južni Slovani najboljša zaščita avstrijske monarhije in habsburške dinastije.*“ (Podčrtal K. B.) Ti Jegličevi „vzroki“ indirektno podpirajo Tumovo trditev.

³⁰ Dr. Lončar: Politično življenje Slovencev, str. 108.

³¹ Dr. Krek je zapel: Z duhovni svojimi edini, — vdani svete cerkve sini, — stojimo sred viharja — za vero, dom, cesarja, — naj tudi strela udarja. („Beseda o sodobnih vprašanjih“, 1934; I. Grahor: Dr. J. Ev. Krek, str. 75.)

odprli svojo pesniško žilico in zapeli pesmico z refrenom: „Vse za vero, dom, cesarja — pa četudi strela vdarja!“ Tako ne zaznamuje naša politična zgodovina niti ene take nadpovprečne osebnosti, ki bi se bila v politiki povzpela do tiste višine, kakor sta se v umetnosti povzpela Prešeren in Cankar.

Nacionalni problem je postajal po aneksiji Bosne in Hercegovine vedno bolj pereč in minimalni in maksimalni program sta postala v obdobjih pred vojno včasih dva drug drugega izključujoča se programa. Ta problem je bil problem vseh jugoslovanskih narodov v južnem delu Avstrije in na Balkanu. Zato je bila tudi slovenska socialna demokracija prisiljena, zavzeti svoje stališče do tega problema, ki je v glavnem popolnoma absorbiral politiko našega meščanstva, bodisi liberalnega ali klerikalnega. Pri reševanju tega problema s strani slovenske socialne demokracije je aktivno sodeloval tudi dr. Tuma, ki je že 1907. leta napisal študijo z naslovom „Jugoslovenska ideja in Slovenci“.³² Na konferenci „Jugoslovanske socialno-demokratske stranke“ v Ljubljani v novembru leta 1909. se je sestavila tako zvana „Tivolska resolucija“, ki je v resnici nekoliko podrobnejša formulacija maksimalnega programa iz leta 1848. Zahtevala je popolno „narodno združitev vseh Jugoslovancev ne glede na različnost imena, vere, pisave in dialektov ali jezikov“, v vseh jugoslovanskih narodih je videla „le element, ki naj ustvari enoten narod“ in je konstatirala, da je „treba v svrhu oživetvitve te enotnosti smotrenega skupnega, kulturnega in političnega dela, ne glede na današnje politične formacije in meje“.³³ Čeprav ta resolucija v vprašanju Avstrije ni jasna, se nam vendarle zdi, da je zadaj za njo skrbno zakrito tudi vsaj tiho protiavstrijsko stališče, ki pa zaradi avstrijske cenzure in bržkone zaradi nekaterih socialdemokratov, ki si tudi niso mogli rešitve tega vprašanja predstavljati izven avstrijskega okvira, ni moglo priti do izraza. To domnevo vzbuja dejstvo, da je bila nekaj tednov po tivolski konferenci konferenca balkanskih socialno-demo-

³² Izšla je najprej v splitski „Slobodi“, nato kot samostojna brošura. V študiji precej na široko razpravlja o zgodovini, o gospodarskih, političnih, jezikovnih itd. problemih južnih Slovanov. Pri tem pride do zaključka, da „brez združene slovensko-hrvaško-srbske Ilirije ne more biti Avstrije...“, „gospodarsko delo se mora naslanjati na združništvo, a politično na demokracijo, t. j. v smislu interkonfesionalnosti, da se odstrani razpor med katoličanstvom in pravoslavljem...“, za latinico itd. (Glej dr. Lončar: *Politično življenje Slovencev*, str. 78. do 80.) Lončar pravi v svoji knjigi, da je ta študija „prva med Slovenci, ki je s široko koncepcijo presojala bodočnost južnega slovanstva na prirodni podlagi kulture in gospodarstva v nasprotju z zgodovinskim državnopravnim naziranjem. V tem je njen pomen“. (Str. 80.)

³³ Cit. po „Svobodi“ 1934, str. 318.

kratičnih strank v Beogradu (7. do 9. januarja 1910), katere se je v imenu slovenske socialne demokracije udeležil dr. Tuma. Na tej konferenci je bila sprejeta politična formula: Balkan balkanskim narodom v federativni republiki.³⁴ S to formulo je dobila tivolska resolucija za tisto dobo jasno in najnaprednejšo (tudi protiavstrijsko) spopolnitev, čeprav je začetek svetovne vojne 1914. leta prav tako kakor konservativce (klerikalce) in naprednjake (liberalce) zmedel tudi slovenske vodilne socialne demokrate. (Edini meščanski zastopniki nacionalno-revolucionarnega pokreta so bili v začetku vojne „Preporodovci“, ki pa niso imeli povsem izdelanega programa.) Tako je dr. Tuma v „Naših zapiskih“ 1914. leta (str. 233.) napravil katastrofalen umik v članku „Vojna“, ko je zapisal:

„Le v polni avtonomiji avstrijskih narodnosti je mogoča centralizirana avstrijska mogočna država. Le v polni avtonomiji avstrijskih narodnosti leži nevzdržni razvoj avstrijske države v smeri Balkana in v smeri orijenta. S to potjo je avstrijsko-slovanska skupina postavljena v prirodno nasprotje z velikim ruskim kolosom. To avtonomijo nam svetovna vojna prej ali slej obeta. Zato tudi v porazu srbske narodne države ne vidimo nikakega poraza jugoslovanske ideje. Za nas je ista mogoča le v okvirju močne donavske-balkanske Avstrije.“

Tako je dr. Tuma spet zapadel programu našega meščanstva iz leta 1848... Članek „Vojna“ (proti koncu ga je vojna cenzura že „pobelila“) je pisan ves pod neposrednim vtisom klanja, ki se je takrat začelo na vseh frontah, in je ponoven dokaz, kako je bila II. internacionala povsem nepripravljena nanj in kako je začela padati in se umikati v socialpatriotizem. Tuma se v svojem članku sklicuje in opira na Kautskega, ki je takrat zapisal:

„Sedaj, ko smo stopili v vojno, nam ne preostaja drugega, nego izpolnjevati svoje dolžnosti kot državljani, svoje dolžnosti kot bojovníki.“ (Str. 229.)

Tako zvani socialpatriotizem je dobil v tej definiciji svojo ideološko osnovo. Val imperialistične vojne je potegnil marsikaterega socialdemokratskega voditelja za seboj, zlasti pa desnico, ki je že deset let lezla ideološko vstran od Marxa, kar jo je logično moralo pripeljati do tako klavrne socialpatriotske ideologije o vojni, kakor jo je podal Kautsky. Vojna je mednarodno zapadno evropsko delavsko gibanje razpršila prav po zaslugi takih njenih ideologov, kakor je Kautsky, dokler se ni poja-

³⁴ Njen medvojni in v slovensko nacionalnem oziru jasnejši „odmev“ je tako zvana „Chicaška izjava“ „Slov. rep. združenja v Ameriki“, ki ga je vodil Etbin Kristan, z dne 29. junija 1917. leta kot izjava proti tako zvani krfski deklaraciji. (Glej Lončar: Politično življenje Slovencev, str. 112, in „Razprave in sklepi III. rednega zbora Jug. Rep. Združenja“ v Clevelandu 1919. leta, Chicago.)

vila ostra opozicija levega krila, kar je po koncu vojne pripeljalo do ostre cepitve in do ustanovitve III. internacionale. Tuma, ki se je ob prevratu znašel v Trstu, je takrat pripadal k radikalnemu levemu krilu in predlagal, naj se ukrene nekaj odločilnega. Toda prilika se je zamudila in po nekaj letih je zavladal v Italiji fašizem in 1924. leta se je moral dr. Tuma preseliti v Ljubljano, kjer se pa političnega gibanja ni več udeleževal ter se posvetil zgolj kulturnemu delu in alpinizmu, kolikor mu je od advokatskega dela preostajalo časa za to.

Pokojni dr. Tuma po vsem tem, kar smo našli v njegovih spisih, ni bil tista velika osebnost, ki bi dajala kakšnemu gibanju nova pota in nove orientacije. Ni bil stvaritelj nobene posebne nove in udarne ideologije v našem okolju, čeprav mu moram priznati, da je nosil v sebi veliko znanja, mogoče celo preveč, kar ga je prav gotovo tudi oviralo, da ni mogel priti do jasne koncentracije. Eklekcistično je zbiral iz vseh strani. Naravnost prometejsko se je bil za novo idejno orientacijo, s katero bi lahko udarno nastopil proti razmeram, ki so vladale v slovenski politiki in kulturi. Vsakdanja potreba, izobraziti slovenskega preprostega človeka, zlasti slovenskega delavca, ga je velikokrat zapeljala, da je pisal o vprašanjih, o katerih ni bil dovolj poučen. To ga je velikokrat zapeljalo tudi v diletantizem. V vsej mnogostranosti njegovega dela se zato ne zrcali zgolj strastna osebna ambicija, spregovoriti v svojem imenu o vsaki aktualni zadevi (bodisi v politiki, umetnosti, filozofiji itd.) zaradi osebne orientacije, temveč tudi krvava potreba delavskega pokreta, ki mora k vsem pojavom sodobnega življenja postaviti svoje stališče, a ima zato na razpolago premalo pridnih, vestnih in poštenih intelektualnih delavcev. Prav to pomanjkanje po marksistično naobrazjenih intelektualnih delavcih je tudi delni vzrok, da se dr. Tuma zaradi preobloženosti z delom ni mogel ideološko dovolj jasno orientirati, kakor sta to zahtevala čas in delavski pokret, in da je zato v zadnjih letih večkrat prišel v ideološko nasprotje z delavskim pokretom, kateremu pa je kot kulturni delavec ostal zvest do svoje smrti, čeprav so bile že med obema nekatere jasne idejne difference.

Po svoji naravi in ideologiji, ki si jo je ustvaril v svoji življenjski borbi, je bil romantik, v bistvu kljub raznim materialističnim izrastkom v svojih spisih vendarle pripadnik idealistične filozofije. In če ga hočemo še natančneje označiti po njegovi svetovnonazorski in politični orientaciji, ga moramo imenovati zapoznelega slovenskega „narodnika“, ljudskega prosvetitelja, ki je socializem doumel bolj čuvstveno, romantično, ter je včasih šel pri tem tako daleč, da bi ga lahko primerjali z utopičnimi socialisti Saint-Simonovega kova. Kot človek je bil poštenjak,

nesebičen in tih, izredno marljiv delavec, meščanski intelektuallec, prežet z idejami francoske revolucije, ki se nikoli ni mogel otresti svoje mladostne narodno rodoljubarske dobe, ki je zato podzavestno klila v njem naprej. Klasično sintezo in prerez skozi svojo miselnost, skozi svoj nazor je podal sam v besedah, ki jih je zapisal o novi sovjetski vzgoji v „Svobodi“ 1929. leta, braneč jo pred napadi slovenskega klerikalizma:

„Zapadna Evropa je idejno razbita, okorele ideje, proč od življenja samega, so jo razbile. Ideja srednjega veka, prisiljeno verstvo, ideja liberalizma in kapitalizma, v šolah na spomin priučene brez zveze z življenjem, so morale Evropo po prirodnem razvoju človeštva ubiti ... Ex oriente lux!

... Stojimo na pragu tretje kulturne dobe človeštva: sinteza duha in volje, duše in čuvstvovanja. To je velika umska revolucija, ki se bliža, nositelj ji je suženj, delavec — poljedelec, Slovan ...“³⁵

To je bil tipičen dr. Tuma, človek, ki je izšel iz napol proletarske obrtniške rodbine, stremeč se dvigniti nad okolje, v katerem je moral živeti in delati, a je bil vedno preveč uklenjen v okove okolja in meje svojega talenta, da bi lahko postal samonikla osebnost, eklekticist, poln zmot in protislovij, kot znanstveni delavec diletant, kar se je pokazalo še prav posebej pri njegovih filoloških raziskavanjih, na podlagi katerih je dokazoval v rodoljubni vnemi avtohtonost Slovanov v alpskih pokrajinah, neumorni avtodidakt, robespiersko navdahnjeni meščan, ki je združeval v sebi ideje francoske revolucije z idejami socialdemokratskega reformizma in čuvstvenega utopičnega socializma, ki si je Marxa in marksizem razlagal in prikrojil po „svoje“ — antifašist, neumorni delavec za prosvetitev delovnega ljudstva, osebno pošten entuziast, ki je umrl³⁶ — s poslednjo življenjsko močjo izgovarjajoč pesem francoske revolucije, marseljezo — tiho, zanosno, kakor je zanosno delal po svojih — v ideološki osnovi sicer naši dobi in potrebam delavskega pokreta zapoznelih — nazorih za razvoj človeške družbe iz današnjega nemogočega stanja v lepšo bodočnost.

³⁵ Tuma: Socialna vzgoja v Rusiji, Svoboda 1929, str. 6.

³⁶ Usoda mu je leta 1919. (9. julija) naklonila, da je bral svoje lastne nekrologe. V Trstu je umrl takrat popularni socialistični odvetnik dr. Sinigaglia, toda po Sloveniji in med slovenskim delavstvom se je razširila vest, da je umrl dr. Tuma, ki je bil takrat pristaš levega krila in je zagovarjal vstop v III. internacionalo. Ljubljanski „Naprej“ mu je posvetil dva nekrologa (9. in 10. julija). Ob ugotovitvi Tumove smrti pravi v prvem: „... Tako se glasi lakonično poročilo s kratkim dodatkom, da so visele v Trstu iz vseh hiš, v katerih prebivajo slovenski ali italijanski sodrugi, žalne zastave. — Slava Henriku Tumi!“ Drugi nekrolog mu je takrat napisal Anten Kristan. Prišlo pa je na koncu tako, da je Tuma Kristana preživel in mu govoril nagrobni govor, potem ko je živi Kristan po pomoti živemu Tumi pred leti napisal nekrolog. Tako se šteje Tuma med tiste srečnike, ki so brali — sicer precej predčasno, a vendar — sebi namenjene nekrologe.